

Politički identiteti dalmatinskih Talijana 1860.-1882.

MIRKO ĐINĐIĆ

Sv. Filip i Jakov, Republika Hrvatska

TIHOMIR CIPEK

Fakultet političkih znanosti, Zagreb, Republika Hrvatska

Autori analiziraju prijelomne političke i ideološke 'lomove' koji su odredili nacionalni identitet dalmatinskih Talijana. U središtu pozornosti stavovi su istaknutih pripadnika talijanske zajednice prema Italiji i njihovo djelovanje u talijanskim udruženjima u Dalmaciji. Prikazane su političke ideje nositelja talijanskog političkog programa, istaknutih mislioca koji su pozdravili nastanak talijanske države te se upozorava na političke sukobe unutar građanstva talijanskog jezičnog izraza koji su uvjetovali prihvaćanje ili odbijanje određenog kolektivnog identiteta. Ukazano je na osnovne značajke slavodalmatinskog, italodalmatinskog i ekskluzivno talijanskog identiteta u Dalmaciji. Analiziran je proces prijelaza od slavodalmatinskog prema talijanskom nacionalnom identitetu, u kojem je ključnu ulogu imalo obrazovanje u talijanskim školama i sveučilištima. Stoga za mnoge prihvaćanje talijanskog nacionalnog identiteta nije značilo samo političku prevlast, koju je jamčio nedemokratski izborni zakon, nego i ulazak u nadmoćnu urbanu civilizaciju. U zaključku je pokazano kako se ideologija dalmatinskog autonomaštva preoblikovala u talijanizaciju te naposljetku u irendentizam.

Ključne riječi: nacionalni identitet, autonomaštvo, italodalmatinstvo, talijanaštvo, irendentizam.

Ovaj rad ima za cilj prikazati problem ideološke preobrazbe dalmatinskih Talijana koja je omogućila da se oblikuje njihov nacionalni identitet.¹ Svjesni smo da se radi o samo jednoj dimenziji u mozaiku različitih identiteta, ali smatramo da je riječ o jednom od politički najvažnijih identiteta. Nacionalni identitet jedna je dimenzija u polju našeg identiteta koja se sastoji od mnogobrojnih preklapajućih identiteta.² Nacionalizam predstavlja, naime, nedvojbe-

* Rad je rezultat suradnje u okviru znanstvenog poslijediplomskog studija "Hrvatska i Europa" Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

¹ Identitet je društvena pojava i kao takav je usađen u društvene, političke, kulturne, povijesne i ekonomske strukture koje određuju kako će se taj identitet izražavati i kakvo će biti njegovo značenje. Duško SEKULIĆ, "Građanski i etnički identitet: Slučaj Hrvatske", *Politička misao*, Zagreb 2003., br. 2., , 141.; Identitet je način legitimiranja političke zajednice građana kao pretpostavke bilo koje države ili oblika vladavine. Vladimir VUJČIĆ, "Nacionalizam, građanstvo i strategije integracije u Europsku uniju", *Analiza Hrvatskog politološkog društva*, Zagreb 2008., 107.

² Francois NIELSEN, "Toward a theory of ethnic solidarity in modern societies", *American Sociological Review*, 1985., 138.

nu političku snagu koja leži u osnovi suvremenih država, a time i politike. Bez obzira na to kako odredili naciju i nacionalni identitet, hoćemo li se prikloniti teorijama prema kojima etnicitet upozorava na trajni kontinuitet nacije, kao što to čine A. Smith³ i A. Hastings,⁴ ili ćemo naciju definirati isključivo kao povijesni konstrukt, kao moderni proizvod europskog društva nastao nakon 18. stoljeća, poput E. Hobsbawma⁵, E. Gellnera⁶ i B. Andersona⁷, neupitna je politička snaga nacionalnog identiteta. Suvremeni demokratski politički poredak počiva na kombinaciji nacionalnog identiteta, koji političkoj zajednici daje legitimitet, jer omogućava da se postigne suglasnost o temeljnim vrijednostima poretka, s liberalnim konstitucionalizmom, kojim se kroz pravnu državu jamče prava pojedinca. Prema Hearnu, nacionalizam je zapravo politizacija potrebe za moći, ali i socijalizacija te potrebe. On je politički izraz općeljudske potrebe za moći.⁸ Pojam političke legitimacije u političkoj se znanosti veže za politički poredak, dok se veza između građana i političke zajednice označava pojmom nacionalnog identiteta. Pfaff⁹ pokazuje kako su identitet i politička odanost na različitim mjestima i u različitim povijesnim razdobljima mijenjali svoje žarište. Nacija, kao dominantan politički identitet i žarište lojalnosti, razmjerno je nova povijesna pojava. Religija, jezik, povijesna sjećanja i politička svrhovitost upotrijebljeni su za stvaranje nacionalnih skupina, za povlačenje granica prema drugima i, posljedično, a ujedno i najvažnije, za uvođenje prava samoodređenja "naroda". O tome koja će se dimenzija identiteta mobilizirati, odlučuje kontekst – situacija u kojoj se nalazimo, prevladavajući sukob, način na koji nas "relevantni drugi" definiraju i na koji se prema nama odnose.¹⁰

Navedene teorijske koncepcije koristili smo kao "alate" u istraživanju nacionalno-integracijskih procesa u Dalmaciji, s naglaskom na talijanski. U radu se nastoji pokazati utjecaj povijesnih "lomova": propasti političkih poredaka i država na nacionalni identitet, povezivanje identiteta s određenom politikom i obratno, njihovo tematiziranje u politikama¹¹ nacionalnog identiteta te njima posredovanu političku funkciju kolektivnog sjećanja.

Pitanju oblikovanja nacionalnog identiteta dalmatinskih Talijana pristupilo se kroz povijest talijanske zajednice u Dalmaciji od 1848. do 1882. godine, s naglaskom na analizi političkih promjena u navedenom razdoblju. Polazimo

³ Anthony D. SMITH, *National Identity*, London 1991.

⁴ Adrian HASTINGS, *Gradnja nacionaliteta*, Rijeka 2003.

⁵ Eric J. HOBBSAWM, *Nacije i nacionalizam*, Zagreb 1993.

⁶ Ernest GELLNER, *Nacije i nacionalizam*, Zagreb 1998.

⁷ Benedict ANDERSON, *Nacija: Zamišljena zajednica. Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma*, Zagreb 1990.

⁸ Jonathan HEARN, *Rethinking Nationalism: A Critical Introduction*, London 2006.

⁹ William PFAFF, *The wrath of nations*, New York/London 1993.

¹⁰ D. SEKULIĆ, n. dj., 143.

¹¹ Politika nacionalnog identiteta formira se preko: a) politika povijesti (interpretacija povijesti u cilju legitimacije određene političke pozicije), b) jezičnih politika (političko korištenje jezika), c) religijskih politika (političko korištenje religije).

od teze da politički i nacionalni identitet građana (demos) proizlazi iz političke prakse zajedničkog života, koji se ogleda u djelovanju političkih institucija. Stoga smatramo da identitet dalmatinskih Talijana izvire i ogleda se u njihovu političkom angažmanu. Svako deklariranje ili pokazivanje simpatije prema Italiji, a posebno talijanskim društvima u Dalmaciji, smatramo važnim za naše istraživanje. Prvenstveno nas je zanimalo oblikovanje izričitog talijanskog nacionalnog identiteta i zbog toga smo u radu naglašeno tematizirali ideje nositelja talijanskoga političkog ili kulturnog programa (Bajamonti, Carrara, Keller, Matcovich i drugi), a manje autonomaških pobornika (poput Tommasea, Lapenne itd.) koji nisu simpatizirali nastanak talijanske države. Na proces oblikovanja identiteta utjecala je socijalna struktura dalmatinskog društva. Ovu činjenicu tematizira Nikša Stančić, koji ističe da je Dalmacija bila najnerazvijenija habsburška pokrajina i da je njezino društvo pod austrijsku vlast ušlo duboko polarizirano.¹² S jedne se strane nalazilo seljaštvo, kao većinsko stanovništvo, a s druge gradsko stanovništvo bez modernoga građanstva. Osim toga, dalmatinsko društvo bilo je podijeljeno na patrijarhalno, ono gorske Dalmacije, i na urbano-mediteransko. Stančić je istaknuo kako je etničnost postojala, ali nije bila reflektirana ni politički operacionalizirana, a seljaci, kao najveći društveni sloj u Dalmaciji, nisu djelovali na temelju svoje etničke ili nacionalne svijesti. Josip Vrandečić otvara raspravu o “primordijalističkoj” i “modernističkoj” intepretaciji stvaranja nacija i smatra da se Dalmatinci mogu uklopiti u obje teorije. Slijedeći Hobsbawma, može se zaključiti da su Dalmatinci “protunacionalna” zajednica definirana teritorijem, koja se nije razvila u državu-naciju, nego su konačno među njima prevladavali hrvatski i talijanski identitet.¹³ Proces hrvatske integracije otežavao je otpor agresivnih nehrvatskih manjina u procesu njihova nacionalnog zatvaranja. To je poglavito došlo do izražaja u Dalmaciji, u kojoj su se hrvatski preporoditelji suočili s regionalističkim programima, a krajem 19. stoljeća i s otvorenim talijanskim nacionalnim rješenjima.

Hrvatsku nacionalnu problematiku u 19. stoljeću valja promatrati u sklopu ondašnjih političkih prilika. Nakon napoleonskih ratova Dalmacija je došla pod habsburšku upravu, ali se nije ostvarila težnja za ujedinjenjem Hrvatske i Dalmacije. Dalmaciju je stoga talijanska iredenta¹⁴ na temelju logike “mle-

¹² Nikša STANČIĆ, “Narodni preporod u Dalmaciji”, *Društveni razvoj u Hrvatskoj*, (ur. Mirjana GROSS), Zagreb 1981., 232.

¹³ Josip VRANDEČIĆ, *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*, Zagreb 2002., 12.; Nikša STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. st.*, Zagreb 2002., 12.

¹⁴ Iredentizam se na ovim prostorima pojavio mnogo prije od službenog osnivanja pokreta *Italia irredenta*. Prvi zahtjevi Italije za područje Istre i Dalmacije izraženi su već na kongresu kulturnih djelatnika, uglavnom s mletačkog prostora, u Bassanu u ljeto 1797., nakon propasti Mletačke Republike i nakon što je Austrija okupirala bivše mletačke posjede na istočnoj, slavenskoj strani Jadrana u zamjenu za napuštanje Lombardije. Usporedi Ante CUKROV, “Lega nazionale i njezine škole u Istri krajem 19. i početkom 20. stoljeća”, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, 41–42/1999.–2000., 186.–187. Iredenta postaje jasnija 1848. pa u Trstu 1848./49. pokreće prvi iredentistički list *Corriere della sera* preko kojeg publicist Attilio Tamaro napada Austriju da daje povlastice Slovincima, a da tlači Talijane. Usporedi Ivan PEDERIN, “Italia irredenta i

tačkog naslijeđa” nastojala pripojiti Italiji. Pod Habsburgovcima je Dalmacija, koja je nakratko 1816. godine bila uključena u Kraljevinu Iliriju, kao krunska zemlja ojačala svoju “državnost”, te je dalmatinstvo opet oživjelo.¹⁵ Talijanski revolucionari (carbonari) iz 1848. godine željeli su Dalmaciju uključiti u liberalnu “Ausoniju” (Italija i istočna jadranska obala), dok je s druge strane konzervativni Metternichov kulturni nacionalizam poticao razvoj talijanske kulture u Dalmaciji.¹⁶ Usprkos tome, dalmatinstvo kao ideologija regionalne posebnosti obrazovanog građanstva ostaje glavni oblik građanskog identiteta. Ono podrazumijeva preziranje hrvatske pučke kulture, jezika i liturgije.¹⁷ Ipak, dalmatinski su liberalni romantičari reagirali na oficijelni klasicizam, okrećući se tijekom 30-ih godina 19. stoljeća dalmatinskim narodnim predajama, folkloru i prošlosti te uzimajući u obzir slavensku i romansku tradiciju. Romantičari prihvaćaju teoriju o multietničnosti Dalmacije, a Italodalmatinac (pripadnici doseljene talijanske etničke skupine, takozvani talijanski Dalmatinci – Italo-dalmati) Francesco Carrara u svom “kulturnom nacionalizmu” obrazlaže da je “dalmatinska nacija” mješavina rasa u kojoj prevladavaju Slaveni i Talijani (400 000 Slavena, većinom iz zaleđa, i 16 000 Italo-Dalmatinaca). Romantičari su tako stvorili podlogu za Tommaseove teorije o posebnoj dalmatinskoj naciji.¹⁸

Ideje koje su nastojale oblikovati nacionalne identitete u Dalmaciji predmet su precizne Clewingove analize. On nacionalne identitete dijeli na sljedeće koncepte: ilirski, dalmatinsko-hrvatskonacionalni, srpskonacionalni, slavodalmatinski te italodalmatinski, u kojem se pojavljuju i neke ekskluzivno talijanske koncepcije. Izuzev italodalmatinske ideje, nijedna druga nije bila nacionalnorevolucionarna, nego se radilo o “mekim nacionalreformističkim” usmjerenjima lojalnim Habsburškoj Monarhiji.¹⁹ Clewing ističe da italodal-

Dalmacija do 1919”, *Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa, Talijanska uprava na hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata (1918–1943)*, Zagreb 2001., 304. Iredentističke aspiracije predstavlja grupa oko uredništva tršćanskog časopisa “Archeografo Triestino”, koji je ponovo pokrenut 1869., pokazujući postupno sve izrazitiju iredentističko-propagandnu tendenciju dokazivanja tzv. historijskog prava Italije na istočnu jadransku obalu i zemlje u njezinu zaleđu. Usporedi Bernard STULLI, *Talijanska historiografija i Jadranski iredentizam*, Zagreb 1955., 215. O ulozi i prinosu časopisa “Archeografo Triestino” iredentističkom političkom pokretu u drugoj polovici 19. st. vidi G. CERVANI, *L'apporto dell' "Archeografo Triestino" agli studi storici giullani della fine dell'ottocento*, Venezia 1952., 150.

¹⁵ J. VRANDEČIĆ, *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*, 56.

¹⁶ *Isto*, 62. “... akcijom države i Crkve nastojalo se dokrajčiti ‘talijansku zarazu’, karbonatski pokret u Dalmaciji (...) koji su u svoje programe uvrštavali posjedovanje Istre i Dalmacije, njezine zakonite zemlje.” Usporedi Šime PERIČIĆ, *Povijest Dalmacije 1797.–1860.*, Zadar 2006., 362.; “... radilo se najčešće o liberalnim pojedincima koji su određene političke borbe s Apenina nastojali presaditi u Dalmaciju.” *Isti*, 361.; Latinski pjesnici su Italiju nazivali Ausonijom. Ime je nastalo prema plemenu Ausona, koje su pokorili Rimljani. Pripadnost budućoj Italiji došla je do izražaja u programu “Ausonije” u kojem se tvrdi da ona mora biti “slobodna” sve od Trsta do Boke kotorske. Usporedi Attilio TAMARO, “La Dalmazia e il Risorgimento nazionale”, *Ressegna italiana*, 8, Rim 1918., 7.

¹⁷ *Isto*, 63.–64.

¹⁸ *Isto*, 65.–67.

¹⁹ Konrad CLEWING, *Staatlichkeit und nationale Identitätsbildung. Dalmatien in Vormärz Revolution*, München 2001., 256.

matinstvo, kao ideologija koja je u Dalmaciji integrirala manjinsku talijansku nacionalnu zajednicu, ne ističe "objektivne" kriterije podrijetla, nego naglašava značenje jezika i kulture za oblikovanje identiteta. Identitet je stoga pitanje izbora pojedinca. Teoretičari nacije misle da se ne treba uključivati u štetne rasprave koje traže da se odluče za slavenski ili talijanski identitet, jer su svi stanovnici Dalmacije, posve jasno i jednoznačno, isključivo Dalmatinci. Radilo se o identitetskoj koncepciji najimućnijih obrazovanih gradskih slojeva, koji su u italodalmatinstvu nalazili odgovor na revolucionarna zbivanja 1848. godine. Ovaj je sloj, preko zagovaranja visokog imovinskog cenzusa, čuvao svoje političke, a time i gospodarske privilegije. Osnovna postavka italodalmatinstva bila je odlučno odbijanje ujedinjenja Dalmacije s Bansom i Hrvatskom. Zanimljivo je da se, iako su postojale takve ideje, većina Italodalmatinaca nije priklonila ideji priključenja Dalmacije Italiji. Svrha je italodalmatinstva bila da imućnim slojevima i u novim političkim okolnostima zajamči vodeću ulogu. Upravo je ovaj "narcizam" elitnih gradskih slojeva odbijao ostale stanovnike. Također se ističe da je kod italodalmatinskog identiteta presudio osjećaj pripadnosti talijanskom jeziku i kulturi. Talijanska identitetska opcija prema samorazumijevanju nije bila manjinska, nego se, zahvaljujući svojem politički i ekonomski privilegiranom položaju, smatrala dominantnim i "jedinim pravim" identitetom. Clewing tvrdi da Austrija do 1848. nije provodila politiku "denacionalizacije" Dalmacije, dakle, ni politiku talijanizacije, nego da je austrijska politika imala "talijanizirajuće djelovanje"²⁰, ne poričući da je Beč vješto nastojao koristiti etno-političke sukobe u Carstvu namećući se kao konačni sudac, podredivši sve ponajprije interesima Monarhije. Clewingova studija izvrsno analizira složeni proces oblikovanja nacionalnih identiteta u Dalmaciji. Naime, povezivanje teorija oblikovanja nacije, stavljanje u središte interesa utjecaj državne politike (djelovanje međudnosa država-društvo) na oblikovanje nacionalnih identiteta te povezanost regionalnog i nacionalnog identiteta, zanimljiv je metodološki obrazac i poticaj u izradi ovog rada.

* * *

Nakon Listopadske diplome 1860., kada je vraćeno ustavno stanje u Habsburškoj Monarhiji, trebala je i Dalmacija, kao austrijska pokrajina, dobiti svoj Pokrajinski sabor. To pokreće političke borbe, a narasle napetosti između pristaša sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i njegovih protivnika dovode do nastajanja prvih političkih stranaka u Dalmaciji, Narodne stranke i Autonomističke stranke. Izvorni autonomasi bili su pojedinci i političke skupine koji su putem općinskih vijeća, novinskih članaka ili pisama podržali govor grofa Francesca Borellija, zadarskog veleposjednika koji se na pregovorima o preuređenju Monarhije, vođenima u Beču u rujnu 1860., odupro prijedlozima o ujedinjenju Dalmacije s Hrvatskom. Borellijevi zahtjevi odicali su duhom

²⁰ Isto, 181.

federalista iz Pojačanoga Carevinskog vijeća.²¹ On se bitno razlikuje od Vraniczanyja i Strossmayera, jer je njegov istup bio protiv trenutnog sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom. Ne osporavajući slavenski karakter i brojčanu nadmoć Slavena u Dalmaciji, čiji je pripadnik i sam bio, on je istaknuo da za Vraniczanyjev zahtjev²² za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom “još nije vrijeme”.²³ Odjek te rasprave doveo je u Dalmaciji do političke diferencijacije, do pojave aneksionista i autonomaša. Snaga autonomaštva počivala je na urbanom stanovništvu Dalmacije – većem dijelu plemstva, trgovačkom građanstvu, upravnom činovništvu i dijelu seoske elite i o njima ovisnim seljacima. Stoga je taj dominantni sloj, koji je imao veću izbornu moć, bio usko povezan s politikom vlade, a izborni sustav²⁴ šezdesetih godina išao im je u prilog, predstavljali su ga u Saboru, koji je do 1870., imao autonomaško obilježje. Prije širenja općeg prava glasa austrijska se vlada oslonila na hegemonijske komponente društva pa je zato izborni sustav šezdesetih godina

²¹ Francesco Borelli (Zadar, 1810.–Zadar, 1884.), pripadnik stare plemićke obitelji, podrijetlom iz Italije (Bergamo), bio je u Zadru godine 1848. zapovjednik novoutemeljene Narodne straže, koju je u svrhu očuvanja javne sigurnosti ustanovio guverner Dalmacije G. A. Turszky hvaleći poslušnost i vjernost Zadrana prema Monarhiji i caru te sudjelovanje Zadra u osvajanju cijele Dalmacije do Dubrovnika i Kotora. (Znanstvena knjižnica Zadar (dalje ZKZd), *Oglasi* 11, br. 19/1848.). Borelli je najznačajniji govor održao 26. rujna 1860., na 19. sjednici “najponiznije moleći” za što veću autonomiju Dalmacije.

²² *Verhandlungen des österreichischen verstärkten Reichsraths 1860, nach den stenographischen Berichten*, Wien 1861., knj. II., 220.–223.; Vraniczany je, kao predstavnik Hrvatske u Pojačanom Carevinskom vijeću, na 18. sjednici od 25. rujna, među ostalim, iznio i misao o sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom: “... Schliesslich muss ich bemerken, dass einer der sehlichsten Wünsche Croatiens darin besteht, dass Dalmatien, welches nach der pragmatischen Sanction einen integrierenden Theil Croatiens bildet, mit Croatien wieder vereinigt werden sollte in jener Art und Weise, wie sie das allerhöchste Patent vom 7. April 1850. sanctionierte nach welchen Patente der zunächst zu berufende croatischslavonische Landtag sich mit der Berathung der Modalitäten zu befassen hätte, unter denen diese Vereinigung zu realisieren wäre...”

²³ Isto, govor održan na 19. sjednici od 26. rujna 1860. Dio Borelijeva govora, prema sačuvanom tekstu u bečkom arhivu, donio je Grga NOVAK, “Pitanje sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, 1860.-1861.”, *Historijski zbornik*, Zagreb 1953., br. 1–4.; Međutim, govor Borellija, kao jedinog predstavnika iz Dalmacije u Pojačanom Carevinskom vijeću, dosta je opširniji i u cjelini se nalazi objavljen na str. 226.–236. druge knjige *Verhandlungen des...*, po kojoj navodimo dio koji se odnosi na odbijanje sjedinjenja: “... Mit dankbarer Anerkennung nehme ich die gestern hier erfolgte Einladung zur Vereinigung Dalmatiens mit den Königreichen Croatien und Slavonien entgegen. Ich bin nicht berufen hierauf eine entschiedene Antwort zu geben; da ich aber weiss, wie in dieser Beziehung die grosse Mehrzahl der dalmatinischen Bevölkerung denkt, und aus welchen Gründen, so kann ich offen erklären: *es ist noch nicht die Zeit...*”; List *La voce Dalmatica* postao je najluči protivnik sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom i Borellijev govor popratio je s odobravanjem i poticajem. Usporedi Grga NOVAK, “God. 1860. u polemickim spisima. Jedno poglavlje iz povijesti Dalmacije za sjedinjenje s Hrvatskom”, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 8., Zadar 1961., 8.; Vincenzo Duplancich, talijanski nacionalist, podjednako je poricao ujedinjenje s Hrvatskom. U svojoj je brošuri tvrdio da je Dalmacija prema kulturi talijanska pokrajina te da inteligencija određuje nacionalni karakter zemlje, a ne običan puk. Usporedi V. DUPLANCICH, *Della civiltà italiana e slava in Dalmazia*, Trst 1861.

²⁴ Mihovil Pavlinović, zastupnik aneksionista, izjavio je u Hrvatskom saboru 22. svibnja 1861., kako prema tadašnjem izbornom redu u Dalmaciji 15 000 Talijana ima pravo birati 23 zastupnika, a 400 000 Hrvata najviše 20 zastupnika, i to kad ne bi bilo izbornog nasilja! R. HORVAT, *Hrvatski preporod u Dalmaciji*, Zagreb 1935., 22.–24.

išao na ruke autonomašima. Budući da su autonomaši imali većinu u prvim sazivima Pokrajinskog sabora,²⁵ njihova je opcija imala prevagu. Odnos autonomaša i narodnjaka nije bila samo politička borba, nego sukob zbog različitih pogleda na identitet. Program autonomaša lijepo se ogleda kod Tommasea u knjižici *Ai Dalmati* (1861.).²⁶ Kao zajedničku programsku osnovu pokreta naglasili su dalmatinsku državnost, povijesno naslijeđe, zaseban dalmatinski kolonatski zemljišni sustav i konzervativnu ulogu Hrvata u vrijeme revolucije. Premda je dio autonomaškog građanstva već prihvatio talijansku nacionalnu ideju, početno se istaknula pripadnost zasebnoj "slavodalmatinskoj" naciji, u čije je postojanje vjerovao većinski dio pokreta. Politička borba između narodnjaka i autonomaša rasplamsala se u Dalmaciji na književnom polju i u novinstvu svom žestinom nakon 1860. godine.²⁷ Protivnicima sjedinjenja juga i sjevera Hrvatske pristupio je glasoviti Niccolò Tommaseo (Šibenik, 9. listopada 1802. – Firenza, 1. svibnja 1874.). Dalmatinac po rođenju, a Talijan po odgoju i kulturi, kod koga su dvojbe i stranputice u procesu sazrijevanja nacionalne svijesti najizražajnije, Tommaseo će u svom političkom sazrijevanju prijeći put od pristaše ilirizma do ideologa talijanskoga nacionalnog pokreta. Postao je protivnik Hrvata od vremena kada su Hrvati stali na stranu cara u borbama protiv Mađara i Talijana. Potkraj života postao je jedan od vodećih ljudi dalmatinske iredente s velikim utjecajem na stvaranje talijanske iredentističke svijesti. Tommaseovi napisi izazvali su narodnjake, u početku Vojnovića, poslije Nodila.²⁸

Pored Tommasea, Federico Antonio Niccolò Galvani bio je jedan od najistaknutijih šibenskih autonomaša i šibenski zastupnik u kuriji gradova Dal-

²⁵ Odlukom Veljačkog patenta 1861., Dalmacija je stekla određeniji položaj u sustavu Monarhije, koji joj je odredio pravo na ustrojavanje Pokrajinskog sabora sa središtem u Zadru i pravo na izbor zastupnika u Carevinsko vijeće u Beču. Vidi Stjepan MATKOVIĆ, "Obilježja političko-stranačkih kretanja u banskoj Hrvatskoj" u Tihomir CIPEK, Stjepan MATKOVIĆ, *Programski dokumenti Hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.-1914.*, Zagreb 2006., 70.; Patent je imao sve karakteristike Schmerlingove izborne geometrije, u Dalmaciji su tako favorizirani talijanaši (u kurijama veleposrednika, trgovačko-obrtničkih komora i gradova), a onemogućavana je slavenska većina. Usporedi Rade PETROVIĆ, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX. stoljeću*, Sarajevo 1968., 323.

²⁶ Stjepo OBAD, "Geneza autonomaštva", *Vidik*, Split, 18/1971., br. 32-33, 3.; Giulio Solitro kao mlad liberalan intelektualac, gorljivo privržen macinijevskim idejama talijanskog *risorgimento*, iskazivao je kritičke stavove prema nekadašnjoj mletačkoj politici u Dalmaciji, zbog kojeg je došlo do polemike između njega i Tommasea, pisca koji je među domaćim autonomašima najviše zagovarao Mletačku Republiku. Usporedi F. SEMI, V. TACCONI, *Istria e Dalmazia. Uomini e tempi*, sv. II. (*Dalmazia*), Venezia 1992., 405.-407.

²⁷ G. NOVAK, "God. 1860. u polemičkim spisima", 1.-43.; N. STANČIĆ, *Nacionalna integraciona ideologija dalmatinskih narodnjaka*, Zagreb 1978.

²⁸ U težnji da za narodnu stvar pridobiju sve slojeve, Natko Nodilo pokrenuo je list na talijanskom jeziku *Il Nazionale* i hrvatski *Prilog k Narodnom Listu* 1862. godine. Taj list prerastao je u glasilo narodnjaka, koji su u to doba istupali iz autonomaških "casina" i "gabinetta" i stvarali svoje "Slavjanske čitaonice" i to u Dobroti kod Kotora, u Splitu i Zadru. Čitaonice su imale važnost u duhovnom i političkom zbližavanju članstva, a osobito u očitovanju najprije slavenskog, a zatim hrvatskog identiteta. Usporedi J. GRABOVAC, "Narodne čitaonice", *Zbornik Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Zagreb 1969., 191.-218.

matinskog sabora 1861.–67. Na III. saborskoj sjednici 18. travnja 1861. na njegov prijedlog autonomna većina nije izabrala dalmatinske izaslanike koji su u Zagrebu trebali pregovarati o sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom, što je praktično značilo da se odbija sjedinjenje.²⁹ Političar, povjesničar i književnik (Šibenik, 6. prosinca 1822. – Šibenik, 19. rujna 1890.), Galvani je podrijetlom iz talijanske trgovačke obitelji koja se doselila u Šibenik. Isprva se školovao u Šibeniku, a zatim je u Padovi stekao doktorat prava 1849. Od 1851. do kraja života bilježnik je u Šibeniku. Nakon pokretanja zadarskoga Narodnog lista i polemike N. Nodila s N. Tommaseom, Galvani je u zadarskom autonomnaškom glasilu *La Voce dalmatica* (članak Al. sig. r. Sperato Nodilo, 14. lipnja 1862.) žestoko napadao Narodnu stranku i njezine prvake. U vrijeme incidenta s talijanskim mornarima u Šibeniku (tzv. afera Monzambano) 1869. godine, Galvani je u izvještaju vladi u Zadru optužio članove šibenske Narodne stranke za narušavanje reda i mira u gradu.³⁰

Nacionalno, talijansko krilo pokreta predvođeno splitskim gradonačelnikom Antonijem Bajamontijem, u početku je istaknulo organizacijsku demokraciju, programski liberalizam i talijanstvo pokreta, premda još uvijek kao njegov kulturni, a ne nacionalni sadržaj. Za Bajamontija, jednog od tipičnih liberalnih poduzetnika koji su obilježili eru kapitala, ili *Gründerzeit*, koja je zapljusnula Austriju od 1860-ih, Split je predstavljao “grad budućnosti”, liberalnu utvrdu poduzetnoga, slobodno mislećega građanstva, koji je za razliku od činovničkog Zadra opet trebao postati stjecište balkanske trgovine s Italijom kao i u vrijeme antičke Salone. Za razliku od zadarskog plemstva i činovništva, dobro pozicioniranog u bečkim ministarstvima, koje je očekivalo državne investicije, Bajamonti je razvio poduzetničku inicijativu vlastitim kapitalom. U tu je svrhu osnovao dioničarsko društvo *Associazione Dalmatica* koje se istaknulo špekulativnim ulaganjima u izgradnju velikih građevina u Splitu. Zapošljavanjem lokalne radne snage i paternalističkim stilom upravljanja politički

²⁹ Državni arhiv Zadar (dalje DAZD), *Relazioni stenografiche della III Sesione della Dieta provinciale Dalmata*, Zadar 1864.

³⁰ Osnivač je i prvi predsjednik (1886.) šibenskoga Talijanskog radničkog društva za pomoć (*Societa Operaria di Mutuo Soccorso*) i ravnatelj talijanske čitaonice (*Societa del Casino*). Na talijanskom je jeziku pisao pjesme (posebice prigodnice, sonete i balade), političke članke, drame i studije iz prošlosti Šibenika. Suradivao je u svim autonomnaškim političkim i kulturnim glasilima: *La Dalmazia* (1847.), *La Voce dalmatica* (1860., 1862.), *Annuario dalmatico* (1861., 1884.), te posmrtno u šibenskom godišnjaku *Il Nuovo cronista di Sebenico* (Trst 1896., 1897.–98.). U knjižnici *Una lezione. Frammenti di cronaca cittadina* (Šibenik 1870.) s autonomnaških političkih motrišta obračunava se s narodnjacima u Šibeniku, posebice s glavnim suparnikom Antom Šupukom. Glavno je njegovo djelo *Il Re d'armi di Sebenico con illustrazioni storiche* (sv. 1–2, Venecija 1884.), u kojem je obradio i opisao grbovlje grada Šibenika, tamošnjih plemićkih obitelji (ukupno 60), biskupa (1274.–1876.), mletačkih kneževa, kapetana i zapovjednika tvrđava te ostalih dalmatinskih plemićkih obitelji koje su imale doticaj sa Šibenikom. Djelo je imalo zapažene odjeke u dalmatinskoj, talijanskoj i austrijskoj znanstvenoj javnosti, a iscrpnije je prikazano u šibenskom crkvenom glasilu *Folium dioecesanum* (1886., 2–4). Galvanijevi potomci iselili su se u Italiju, gdje se čuvala rukopisna ostavština u njegove kćeri Lucije Gogola. Vidi *Hrvatski bibliografski leksikon* (dalje: *HBL*), br. 4, 562.–563.

je vezao većinu lokalnog puka.³¹ Bajamonti je rođen 18. rujna 1822. u Splitu, gdje je i umro 14. siječnja 1891. godine. Potječe iz građanske obitelji koja se doselila u Split oko 1704. godine. Sin je Josipa i Jelene Candido. Školovao se u splitskom sjemeništu, a zatim je studirao medicinu u Padovi (1841.–1849.). Zbog liberalnih ideala kojima se oduševio u vrijeme studija, nije koristio ni plemićku titulu koja je pripadala njegovoj obitelji, doseljenoj iz Bergama, s dubokim korijenima u Španjolskoj i na Siciliji. Bio je liječnik, skladatelj, enciklopedist, književnik, prirodoslovac, prijatelj Ruđera Boškovića. Antonio je od svog strica Julija zacijelo naslijedio svestrani talent, ali i široki liberalizam. Carskim špijunima nije promaknuo njegov liberalizam pa su ga opisali kao "sumnjivog". No, ugodna vanjština, plemenite manire i izvanredan dar govora nisu promakli splitskim djevojkama koje su mladome liječniku pjevale: "Bajamonti, anima mia, menime in sala, e fame ballar." On je, pak, više volio ples s politikom.³² Nakon studija, neko je vrijeme bio liječnik u Sinju, ali je ubrzo napustio liječničku praksu i počeo se baviti komunalnom politikom u Splitu. Ideje talijanskoga narodnog preporoda i oslobođenja od Austrije, koje je upoznao u Italiji, Bajamonti je popularizirao u Splitu, pa se 1848. nakratko našao u zatvoru. Oslobođen tijekom demonstracija nakon proglašenja ustava, bio je izabran za općinskog predsjednika. Godine 1853. imenovan je općinskim vijećnikom. Međutim, njegova prava aktivnost i kao političara i kao splitskog načelnika (1860.–1880.) počela je nakon pada Bachova apsolutizma i obnove ustavnog života u Monarhiji (1860.). Kako se tada pokrenulo pitanje sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i kako je došlo do narodnjačke i autonomnaške polarizacije s obzirom na njegovo rješenje, Bajamonti se ubrzo istaknuo kao jedan od autonomnaških prvaka i odlučnih protivnika sjedinjenja. Djelujući na polju dalmatinske autonomije, podupirući umjetnu dalmatinsko-slavensku narodnost i pobijajući hrvatstvo, Bajamonti je – okretan demagog s golemim utjecajem na splitski puk (zvali su ga Čaća, ili finije konte Toni, te klicali njegovim govorima premda ga nisu ni riječ razumjeli) – od Splita učinio jedno od najjačih autonomnaških uporišta. Kada je Schmerlingov centralizam pogodio kako narodnjake tako i liberalne autonomnaše i potaknuo njihovu suradnju u Liberalnom savezu (1864.–1866.), bio je među njegovim inicijatorima, ali je ipak pri njegovu osnutku istaknuo svoju dosljednu autonomnašku svijest i izbacio krilaticu: Slaveni i sutra, Hrvati nikada. Međutim, nakon Austro-talijanskog rata, talijanskog poraza pod Visom (1866.) i rasula Liberalnog saveza, on se sve više priklanjao talijanskoj nacionalnoj misli. Pristupivši 1867. Klubu ta-

³¹ J. VRANDEČIĆ, *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*, 112.

³² Duško KEČKEMET, *Ante Bajamonti i Split*, Split 2007., 31.–43.; O plemstvu i provenijenciji obitelji Bajamonti drugačije misli Mario Nepo KUZMANIĆ, poznati splitski genealog i autor knjige *Splićani – obitelji i prezimena*. On, naime, tvrdi da splitski Bajamonti nemaju veze s onima iz Italije i drugih podrijetla, nego da matične knjige govore jasnim jezikom. Iz matičnih knjiga može se, međutim, vidjeti da je 1671. Giulio Bajamonti bio ni više ni manje nego – nahoće. Dakle, djed Julija Bajamontija, Giulio, bio je nahoće, Splićanin rođen u Splitu. Prezime bez kontinuiteta ne znači ništa. Kontinuitet je vrhovni zakon u istraživanju obitelji, nepobitno sredstvo između dviju susjednih generacija – zaključuje Kuzmanić. *Slobodna Dalmacija*, 24. V. 2008., 16.

lijanskih zastupnika u bečkom Carevinskom vijeću, to je i javno pokazao. Bio je to početak njegove političke propasti; s dalmatinskom autonomijom mogao je operirati, s talijanskom mu to nije bilo moguće. Bajamonti je talijanski nacionalizam u Dalmaciji smatrao liberalnim. Za talijansku je kulturu tvrdio kako ne čini politički cilj u Dalmaciji, nego sredstvo stjecanja slobode, civilizacije i napretka Slavena. Godine 1866. rekao je da bi ujedinjenje s Hrvatskom uništilo "talijansku civilizaciju", majku Dalmacije. U općem napredovanju hrvatske Narodne stranke u Dalmaciji, Bajamontijeva autonomaška splitska općina bila je velikom preprekom. Iskoristivši zapuštenost poslova Bajamontijeva dioničkog društva za javne građevine (Associazione Dalmatica), iznošenje pogrešnih računa i neisplaćivanje dionica, a i jedno stanje gradskih financija, narodnjaci su na čelu s dr. Gajom Bulatom (uz savjete knjižara Vida Morpurga) pokrenuli borbu za rušenje autonomaške općine (Narodni list, 1880., 1881.). U kampanji im je dobro došao napad pripadnika Streljačke družine (Società del tiro al bersaglio) na vojnike Weberove pukovnije, inače Hrvate, pa su uspjeli isposlovati dekret o raspuštanju općinske uprave (1880.). Godine 1882. narodnjaci su osvojili vlast u Splitu, a autonomaši doživjeli definitivni poraz. Ta je pobjeda imala značenje krupnoga političkog i nacionalnog pothvata. Jedino je zadarska općina ostala u rukama autonomaša sve do Prvog svjetskog rata. Narodnjaci su se godinama pripremali za taj trenutak; Bulat i ostali prvaci stranke, s bečkim vjetrom u leđima, pridobili su vojsku, činovništvo i svećenstvo, koji su puk poticali da glasuje za Narodnu stranku. Autonomaši su uzalud, nakon prvog šoka, objavljivali nepravilnosti na izborima, a Bajamonti se odlučio povući iz stranke te se nastavio boriti za prava talijanske manjine u Dalmaciji, ali ne i za pripojenje Italiji.³³ Nakon toga je djelovao u Dalmatinskom saboru kao autonomaški vođa, ali bez većeg značenja. Kao načelnik je pridonio modernijem i ljepšem izgledu, a i općem napretku Splita. Na obali je dao izgraditi reprezentativnu palaču, rušio je stare i dotrajale kuće i gradio nove, širio, otvarao i popločivao ulice, brinuo se za nasade i kanale, uljnu je rasvjetu zamijenio plinskom (1860.); izgradio je moderno kazalište (1859.), započeo raditi Prokurative (1863.) po uzoru na venecijanske, rekonstruirao stari rimski vodo-

³³ Biografiju vođe dalmatinskih autonomaša napisao je povjesničar umjetnosti dr. Duško Kečkemet. Kamen spoticanja u svim dosadašnjim vrednovanjima i procjenama Bajamontija bila je njegova politička uloga. Kečkemet teži razjašnjenju političkih prilika i podizanju koprene s bitnih detalja iz političkog života Dalmacije i tada malog Splita nakon Bachova apsolutizma. Riječ je o "detaljima" koji temeljito demontiraju mnoge postojeće stereotipe o Bajamontiju i njegovim "autonomašima". "... Kraljevina Dalmacija (tada sasvim odijeljena od ostatka današnje Hrvatske) dobila je Dalmatinski sabor i Zemaljski odbor, kao i pokrajinski ustav. Na prvim izborima 1861. godine autonomaši su osvojili većinu. Suprotstavljajući se tvrdnjama iredentista prema kojima je Dalmacija talijanska pokrajina, te iz otpora prema austrijskom centralizmu 1862. godine, ujedinili su se autonomaši i aneksionisti (narodnjaci, skloni ujedinjenju s Hrvatskom koja se 1867. našla u ugarskom dijelu monarhije, dok je Dalmacija pripala austrijskom) u Liberalni savez. Iako je politička ljubav kratko trajala, splitski je odbor autonomaša i dalje u programu obećavao da će se zauzimati za razvoj dalmatinskih Slavena, priznajući im pravo na postupno uvođenje slavenskog jezika u javni život..." D. KEČKEMET, *Ante Bajamonti i Split*. Tada, naime, hrvatski jezik gotovo da i nije postojao. I narodnjački vođe govorili su većinom talijanskim jezikom, tiskajući i novine *Il Nazionale* na tom jeziku!

vod i opskrbio grad pitkom vodom davši podignuti i monumentalnu česmu (1880.). Prema svojim političkim koncepcijama gospodarsku budućnost Dalmacije nije tražio u Hrvatskoj; tako je zastupao i izgradnju željezničke pruge od Splita do Zemuna, što je ostvareno samo djelomice (Split – Siverić 1877.).³⁴ Time je samo uvećao sumnjičavost kod konzervativne matice pokreta okupljene oko savjetnika Vrhovnog suda Luigija Lapenne i zadarskih plemića braće Giovannija i Antonia Fanfogne, Borellija i Cosima Begne, koji su ga smatrali presmjelim financijskim špekulantom i konkurentom u borbi za željeznički pravac do njihova Zadra. Istom metodologijom, kroz liberalno poduzetništvo i korporativizam, Romano Vlahov širio je autonomaštvo i talijanaštvo vezujući uz sebe tvornicu likera, “Radničko društvo” (Società Operaria di Mutuo Soccorso), Mazzolenija, Galvanija i Fenzija, kojima je financijska pomoć od prodaje likera obostrano koristila. Izraze javnog poštovanja jednom industrijalcu iskazali su člankom u *Il Dalmati*.³⁵

³⁴ Usporedi *HBL*, br. 1, 349.–350. i Oscar RANDI, “Antonio Bajamonti il ‘mirabile’ podestà di Spalato”, *Società dalmatica di storia patria*, ser. II, fasc. II, Zadar 1932.

³⁵ “Među mnogim poštovanim i zaslužnim rodoljubima koji su u toliko stoljeća činili čast našoj domovini, naći će se malo onih koji su stekli poznato ime u cijelom svijetu kao što je stekao Romano Vlahov. On ga je stekao neumornim radom u svojoj industriji. Rođen je 18. studenog godine 1838. u malom selu Šepurina na otoku Prviću blizu Šibenika, od roditelja poljoprivrednika. Po završetku osnovne narodne škole otišao je 1854. godine u Šibenik jednom ujaku. Tu je radio kao pomoćnik u dućanu manufakturnom robom kod trgovca A. Makale. Štedeći svaku paru, sakupi mali kapital i godine 1861. osnuje svoj dućan s kapitalom od oko 7.000 fiorina. Godine 1864. osnuje brak s kćerkom A. Makale. Ali kako su dućani manufakturne robe u Šibeniku slabo poslovali, Romano Vlahov, koji je rado čitao knjige iz enologije (ili vinarstva), shvatio da bi u grani vinarstva postigao veću korist. Rasprodao je dućan manufakturne robe s gubitkom više od 300 fiorina i godine 1867. počeo se intenzivno zanimati za likere i alkohol. Međutim, već nekoliko godina, jedna polagana bolest, popraćena tercanom (groznicom), počinje ga nagrizati. Posvuda je tražio lijek, ali bez uspjeha. Pater Smoje iz Splita savjetuje ga da koristi jedan njegov eliksir. Vlahov ga počeo uzimati, i činio mu je dobro. On je usavršio eliksir s drugim sastojcima, i nakon malo mjeseci, potpuno se izliječio. Taj mu je eliksir povratio život, ali mu je donio i sreću. Započeo je praviti pokuse. Distribuirao ga je bolesnim seljacima u šibenskoj okolici da ga probaju, i oni ga nisu prestajali blagoslivljati zbog povraćenog zdravlja, Šibenski ljekarnici, koji su čuli govore o ozdravljenjima pomoću likera Vlahov, objavili su mu rat, da bi ga na kraju tužili vlastima. Ali to nije značilo ništa! Glas o čudesnom likeru širio se sve više u narodu. Godine 1869. viša je vlast, nakon što je liker ispitan, odobrila Vlahovu da ga javno prodaje. Od tada i poslije Vlahov je proširio prodaju u cijeloj pokrajini. Liker je svugdje bio dobro primljen i svake se godine potražnja i potrošnja povećavala. Za manje od 20 godina liker Vlahov je osvojio cijeli svijet. Može se nabaviti u ljekarnama i prodavaonicama likera ne samo u Europi (Engleska, Rusija, Španjolska, Turska) nego se prodaje u Americi, Kini, Indiji, Japanu, Perziji i Egiptu. U svim dijelovima svijeta poznat je liker Vlahov. R. Vlahov je godine 1888. osnovao svoje podružnice u Zadru, koje su ga stajale više od 1.000.000 fiorina. To je jedno divno poduzeće kojim bi se mogli dičiti najveći gradovi. Osim likera Vlahov ta kuća sad u cijeli svijet otprema i druge vrste likera, a naročito maraschino creme, fina vina, šibenski maraschino, desertno vino, pa prošek i šampanjac. Imenom koje je stekao Vlahov i naša će vina biti na glasu u cijelom svijetu. Svaki dan iz njihova poduzeća - gdje nalaze posao i zarađuju mnoge obitelji - otpremaju se u sve dijelove svijeta bačve i paketi boca. Da bi u potpunosti ostvario svoj naum, R. Vlahov sad projektira gradnju velebne parne destilerije, te namjerava osnovati tvornicu Šampanja, s Francuskim sistemom, što će, u to smo sigurni, biti još veći ugled njegovom velikom poduzeću. Ovo je jedan lijep primjer kako siromašni seljak, s pameću i radom, može postići ime u svijetu na diku domovini i na korist sebi i svom narodu.” Usporedi *Il Dalmata*, 17. lipnja 1895., ZKZd.

Tijekom 1860-ih razmirice je pomirivao najpoznatiji "slavo-dalmatinac" Niccolò (Nikola) Tommaseo. Tommaseo je tvrdio da je Dalmacija u osnovi slavenska pokrajina, moralna predvodnica slavenskog svijeta koja je uvijek bila samostalna cjelina koju su njeni gospodari razlikovali od Hrvatske. Međutim, sâm Tommaseo ipak je tvrdio da je ona više talijanska od Bergama, dok je Cesare Cantù (1837.) zapisao: *La Dalmazia è terra italiana, sicuramente più di Trieste e di Torino...*³⁶ Razočaran radikalizmom Mazzinija i centralizmom Pijemonta, zagovarao je poštovanje regionalnih identiteta kako u Italiji tako i na Balkanu. U dodiru s ujedinjenom Italijom³⁷ Tommaseo je shvatio njezine teškoće pa se priklonio regionalističkim koncepcijama Carla Cattanea (1801.–1869.) koji nije, kao Mazzini, mislio da Italija može biti centralistička zemlja poput Francuske, nego federacija. Tada još nije bilo političke stranke koja bi jednoznačno zastupala identitet dalmatinskih Talijana i njihovu budućnost vezivala uz Italiju. "Svoje etničko slavenstvo i kulturno talijanstvo Tommaseo nije uspio riješiti te se naizmjenice deklarirao kao Slaven i Talijan."³⁸ Tvrdio je da su Hrvati stigmatizirani ponašanjem tijekom revolucije 1848. godine, bez standardiziranog jezika, ponjemčeni, i u neriješenim odnosima s Mađarima. "Tommaseo se, ne bez osnove, užasava na pomisao da bi hrvatski onda, 1860., mogao postati službeni jezik sudova i uprave, jer bi to po njegovom mišljenju dovelo do strahovitih zabuna kod prevođenja isprava i presuda."³⁹ Osamdesetih godina 19. stoljeća dolazi do pada autonomističkog političkog utjecaja, a time i do još većeg isticanja da Dalmacija pripada Italiji. Usporedo s političkim porazima, kod autonomaša se oblikovao sve jasniji talijanski nacionalni identitet i teza o potrebi priključenja Dalmacije Italiji.⁴⁰

Velik udarac moći autonomaša i talijanaša zadalo je usvajanje izbornih zakona za općinska vijeća u Monarhiji 1864. godine, kojim je stanovništvo imalo birati svoje predstavnike u lokalnim vijećima. Usprkos ograničenom izbornom pravu, ovaj ključni pomak prema demokratiziranju Monarhije uveo je mase u lokalnu politiku. U borbi protiv nesklone dalmatinske birokracije i ostale autonomaške elite, narodnjaci su se na prvim lokalnim izborima 1865. godine služili disimilacijskim i populističkim predznakom, naglašavajući socijalne, a ne nacionalne razlike između seljaka i autonomaške elite prožete talijanskom kulturom. Tijekom prvih općinskih izbora dominantan je njihov socijalni poklič: "Rat palačama!" (*Guerra ai Palazzi!*) Autonomaši u defanzivi uzvraćaju

³⁶ Manlio CACE, "Lesule irrequito", *Rivista dalmatica*, 46, Rim 1975., sv. 1., 25.

³⁷ U Torinu se 18. veljače 1861. sastao prvi svetalijanski parlament koji je jednoglasno proglasio ujedinjenje Italije, a sardinijevskog kralja Vittorija Emanuela II. talijanskim kraljem. Torino je bio glavni grad te prve ujedinjene Vittorio Emanuele-Cavour-Garibaldijeve Italije. Ante CUKROV, "Lega Nazionale i njezine škole u Istri krajem 19. i početkom 20. stoljeća", *Vjesnik Državnog arhiva Rijeke (DAR)*, 41–42/1999.–2000., 185.–186.

³⁸ J. VRANDEČIĆ, *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*, 95.

³⁹ Ivan PEDERIN, "Autonomaštvo niski udarac strane centralizacije", *Vidik*, 18/1971., br. 32–33., 11.

⁴⁰ Tihomir CIPEK, "Ideologija i nacije-političke stranke u austro-ugarskoj monarhiji", u Tihomir CIPEK, Stjepan MATKOVIĆ, *Programski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.–1914.*, Zagreb 2006., 30.

objedama da su narodnjaci revolucionarni pobunjenici (puntari) koji na izbore izlaze sa stranim, hrvatskim zastavama i koji u Dalmaciju hoće uvesti novine iz Hrvatske, poput opće vojne službe. Usprkos toj propagandi, narodnjaci su pobijedili. Nakon prvih lokalnih izbora oko polovice od 84 dalmatinske općine bilo je čvrsto u rukama narodnjaka.⁴¹ Zahvaljujući demokratizaciji političkog života (i širenju prava glasa), autonomaši nisu uspjeli zadržati većinu u Dalmatinskom saboru.

* * *

Suočeni s porazom, unutrašnjim raskolom i vanjskopolitičkim izazovima tijekom prve polovice 1866. godine, autonomaši obavljaju užurbane pripreme za osnivanje stranke, čemu prethodi osnivanje stranačkog glasila *Il Dalmata* (glavni urednik Enrico Matcovich, rođen u Tisnom 1825., dobio je 4. ožujka 1866. odobrenje policije za pokretanje glasila), koje je imalo stožernu ulogu kao okupljalište dalmatinskih Talijana. Politička orijentacija je autonomaška, u nacionalnom smislu talijanska. U listu koji je formalno nadzirao Lapenna, sjedili su Bajamontijevi ljudi, urednik Matcovich, Radman i Piperta. Organizacijski sastanak Autonomaške stranke (*Il partito autonomo*) održan je u Zadru 20. svibnja 1866., uoči austro-talijanskog sukoba na Jadranu, i obilježio je sukob između protalijanskoga liberalnog građanstva i plemstva. Građanstvo je htjelo demokratizirati stranku da bi prevladala unutarnje društvene i municipalne razlike, dok je plemstvo još uvijek ustrajavalo na korporativnim komorama: plemići zasebno, činovnici zasebno, trgovci zasebno, svećenstvo zasebno i seljaštvo zasebno.⁴² Nacionalno i ideološko osjećanje autonomaša nije bilo jedinstveno da bi osiguralo klasnu solidarnost i dosljednu stranačku liniju. Od 1866. godine krovno stranačko glasilo *Il Dalmata* i saborske klupe služili su kao glavna i jedina okupljališta stranke, na čelu koje je bio birokratski klub koji je okupljao različite frakcije. Bitka kod Visa, vođena 20. srpnja 1866., u kojoj su mletački i dalmatinski mornari pod austrijskim zastavom razbili talijansku flotu, poslužila je kao odlučujući trenutak nacionalne kristalizacije među lokalnim stanovništvom. Na početku rata Austrija je u Dalmaciji osnovala lokalnu miliciju da bi spriječila eventualno talijansko iskrcavanje. Ta je pričuva, okićena hrvatskim trikolorima i prožeta većinskom hrvatskom nacionalnom sviješću, doživljena kao lokalna policija u obrani “nacionalnog teritorija” od talijanskog iskrcavanja.⁴³ U takvoj su situaciji autonomaši bili primorani javno izraziti lojalnost caru, što je u ime splitske općine učinio i sam Bajamonti krajem lipnja 1866., jer se u to vrijeme nalazio službeno u Beču.⁴⁴ Poslije su to učinile i druge dalmatinske općine. Istina, bilo je i onih koji su zbog svoje protuaustrijske

⁴¹ J. VRANDEČIĆ, *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*, 128.–129.

⁴² J. VRANDEČIĆ, *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*, 135.

⁴³ *Isto*, 136.–137. Namjesnik Filipović naredio je pripreme za ustrojstvo Zemaljske (teritorialne) straže te pozvao sve Dalmatince da se što prije prijave u njene redove kako bi mogli braniti “svaki pedalj svojih dobara, svojeg zemljišta”. DAZd, Prezidijalni spisi Namjesništva za 1866. kat. X/1, 879.

⁴⁴ DAZd, Prezidijalni spisi Namjesništva za 1866. kat. X/1, 1436.

djelatnosti, kao politički opasni, kažnjeni izdržavanjem zatvorske kazne, ali su pušteni na slobodu odmah po prestanku neprijateljstava između zaraćenih strana, pa potom favorizirani u upravi pokrajine.⁴⁵ Bilo je očito da talijansko stanovništvo Dalmacije simpatizira Italiju i priželjkuje dolazak Garibaldinaca, odnosno političko pripajanje Dalmacije Italiji. Kad je Italija 1866. ušla u rat, postavila je jasne ciljeve: postati gospodaricom na Jadranskom moru i osvojiti dio njegove istočne obale. To se jasno vidjelo iz instrukcija talijanske vlade danih 5. srpnja 1866. admiralu Persanu. Naime, talijanski ministar Depretis uputio je Persanu zapovijed: “Na moru se nalaze najljepši talijanski gradovi; pokaži, da je njeno more doista njeno more.” U toj se zapovijedi nalazi i sljedeće: “Mi krećemo na otvoreno more, da, bez obzira na neprijateljsko oružje, steknemo Italiji zemlje, koje joj pripadaju. Ja se veselim, što vam to mogu objavit i time zadovoljiti vašu ispravnu težnju za borbom.”⁴⁶ Godina 1866., kad se odigrala Bitka kod Visa ključno je razdoblje koje je pokazalo da su talijanske pretenzije prema istočnom Jadranu djelatne i da su se tada jasno očitovali talijanski nacionalni osjećaji. Stoga nakon nje dolazi do opreznijeg držanja vlasti prema autonomašima i talijanašima,⁴⁷ tim više što su mnogi Talijani i dalmatinski autonomaši sa žalošću primili talijanski poraz kod Visa jer im se nisu obistinile želje u pogledu Dalmacije.⁴⁸ Ideju irendentizama osobito su odlučno pokazivali Talijani koji su se u Dalmaciju doselili nakon poraza Austrije 1859. i 1866. Oni su se predstavili kao ekstremni dio dalmatinskih autonomaša – italianissimi – kojima je pripojenje Dalmacije Italiji bila primarna preokupacija, a borba za njezinu autonomiju tek sekundarna.⁴⁹ Svoje su ambicije oni pokazivali otvorenim protežiranjem mlade apeninske kraljevine; najčešće sredstvo za pokazivanje nacionalne i političke orijentacije bilo im je isticanje amblema Kraljevine Italije u vrijeme blagdana.⁵⁰ Oni su također napuhavanjem broja Talijana/talijanaša u Dalmaciji pokušavali sebe i talijanski korpus uvjeriti da je “Dalmacija čisto talijanska zemlja” te je stoga treba pripojiti Kraljevini Italiji.⁵¹

Donošenje Temeljnih državnih zakona iz 1867. godine, koji su priznali postojanje nacija u austrijskom dijelu Monarhije, ohrabrilo je stvaranje i iska-

⁴⁵ DAZd, Prezidijalni spisi Namjesništva za 1866.kat. X/2, 1788.

⁴⁶ Grga NOVAK, “Maninova vlada: nacionalni komitet i garibaldinci u odnosu na Dalmaciju”, *Zbornik Historijskog instituta JAZU u Zagrebu*, sv. 3., Zagreb 1960., 50. Prema F. ATTLMAYR, *Der Krieg Österreichs in der Adria im Jahre 1866*, Pola 1896., 89.

⁴⁷ S. OBAD, “Razvoj hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji”, *Hrvatska obzorja*, Split 1993. br. 1, 153.

⁴⁸ Enrico AMANTE, *Riflessioni politiche relativa alla Dalmazia di un patriotta italiano del 1866.*, Archivio storico per la Dalmazia, vol. III, fasc. 17, Roma 1927., 233.–238.

⁴⁹ Josip BEROŠ, *Pojava aneksionista i autonomaša*, Zagreb 1962., str. 160.–166.

⁵⁰ DAZd, Fond Miscellanea, sv. 28./XXII, poz. 16/149.

⁵¹ DAZd, Tajni spisi (*Riservati*), sv. 575., br. 1001., 1060. Uvidom u raspoložive izvore i čitajnice, pokazuje da su talijanaši, vođeni vlastitim interesima, preuveličavali broj Talijana koji su u tom razdoblju naseljavali Dalmaciju, brkajući pritom nacionalnu pripadnost i uporabu talijanskog jezika. Mnogi su se autonomaši/talijanaši krili iza dalmatinstva poradi lakšeg talijaniziranja pokrajine. Usporedi Šime PERIČIĆ, “O broju Talijana/talijanaša u Dalmaciji XIX. Stoljeća”, *Radovi Zavoda povij. znan. HAZU u Zadru*, sv. 45./2003., 327.–355.

zivanje talijanskog nacionalnog identiteta u Dalmaciji. Podjelom Monarhije 1867. godine između austrijskih Nijemaca i Mađara Hrvatska je ostala u ugarskom, a Dalmacija u austrijskom dijelu Monarhije, pa je narodnjački zahtjev za sjedinjenjem Dalmacije s Banskom Hrvatskom postao još teže ostvariv. No, s druge strane, zakoni iz 1867. godine omogućili su preobrazbu apsolutističke Monarhije u državu ograničene demokracije koja je u Dalmaciji osigurala kroatizaciju javnog života jer je odabir nastavnog jezika u školama povjeren lokalnim upravnim vijećima. U zagorskoj je Dalmaciji hrvatski jezik lako uveden u svim općinama i školama, dok su se u većini primorske Dalmacije autonomaši odupirali "slavenizaciji" javnog života, pri čemu su krajem 1860-ih zabilježeni gotovo svakodnevni sukobi između autonomaških i prohrvatskih pobornika. Politički su autonomaši vezali svoju sudbinu za vladajuće njemačke liberalne u Beču, odnosno za građansko ministarstvo Bürgerministerium, koje je s kraćim prekidima vladalo Austrijom od 1867. do 1879., najprije s Karlom 1868.–1870., a zatim Adolfom Auerspergom kao ministrima predsjednicima. Zato je autonomaška stranka tijekom sedamdesetih na poticaj Lapenne uzela službeni naziv Ustavna stranka, a narodnjaci su ih ismijavali kao "ustavovjerce".⁵² Autonomaši su isticali da su lojalni konstitucionalisti koji su se priklonili ideologiji građanskog liberalizma utjelovljenog u Nagodbi i liberalnim zakonima nasuprot narodnjačkoj "populističkoj demokraciji". Pobjedom Narodne stranke na izborima za Dalmatinski sabor 1870. godine autonomaštvo gubi snagu u političkom životu pokrajine. Narodnjaci su uspjeli osvojiti 17 mandata u kuriji vanjskih općina, 3 zastupnička mandata veleposrednika Dubrovnika i Kotora i 2 mjesta ovih istih gradova u kuriji gradova. To je bilo dovoljno za postizanje većine (Sabor je ukupno imao 43 zastupnika. Među njima su bila 2 virilista, zadarski nadbiskup i pravoslavni episkop, a ostali su se birali).⁵³ Uspjesima na lokalnom i pokrajinskim izborima narodnjaci jačaju utjecaj u namjesničkoj palači, Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću – Reichsrathu. Narodnjaci su osvojili i Dubrovnik u kojem se autonomaši nisu uspjeli ukorijeniti iznimka je bio pravi "talijanski fanatik" Luigi Serragli, još otprije poznat po svom prokazivanju dubrovačkog plemstva.⁵⁴

Izborni je poraz utjecao na promjenu autonomaško-talijanske politike. Poticaj promjenama dalo je i ujedinjenje Italije 1870. godine. Nakon toga talijansko autonomaško krilo dovodi u pitanje nesvrhovitu politiku dalmatinskog regionalizma te sve otvorenije zagovara pripojenje Dalmacije Italiji, a sama se organizacija militarizira. Godine 1871. novinar Enrico Matcovich organizirao je u Zadru 200 članova kao stranačku miliciju bersagliere – un corpo scelto di guardia civica – strukturiranu po modelu Garibaldijevih dobrovoljaca, koja je prema utemeljiteljevim riječima služila za razvijanje "istinske demokracije" među autonomaškim pukom. Mlađi su članovi obučavani u rukovanju

⁵² J. VRANDEČIĆ, *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*, 145.

⁵³ D. FORETIĆ, "Izbori za Sabor Dalmacije 1870.", *Dalmacija 1870.*, 133.; *Narodni list* od 13. srpnja 1870. naglašava pobjedu Narodne stranke: 25 zastupnika prema 16 autonomaških.

⁵⁴ J. VRANDEČIĆ, *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*, 157.

oružjem, pri čemu su vježbe dopunjavali talijanskom nacionalnom lektinom.⁵⁵ Aktivnosti u cilju formiranja talijanskog nacionalnog identiteta kao i njegovo javno zagovaranje i iskazivanje postale su opće mjesto dalmatinskog političkog života.

* * *

Razdor u Narodnoj stranci između Srba i Hrvata, produbljen sredinom 1870-ih, omogućio je privremenu konsolidaciju autonomnaške stranke i njezinu pobjedu na izborima za Carevinsko vijeće 1873. godine. Nakon odlaska Lapenne, vođe stranke i protivnika njezine talijanizacije, u Egipat, kao stranački dužnosnik istaknuo se dr. Edoardo Keller, sin njemačkih roditelja. Keller je 10. prosinca 1874. u svom nastupu u Reichsratu naglasio kako "govori u ime talijanske nacionalnosti u Dalmaciji".⁵⁶ Keller je na taj način javno izrekao da u Dalmaciji postoji talijanska nacija. Protiv njegovih navoda ustao je Klaić i kazao da u Dalmaciji postoji i talijanski jezik, ali da talijanske narodnosti, u pravom smislu riječi, nema. Takav Klaićev stav podržale su dalmatinske općine (budući da je u tim općinama vladala hrvatska stranka) telegrafskim prosvjedom Carevinskom vijeću, tvrdeći da u Dalmaciji ne postoji talijanska narodnost.⁵⁷ No, to nije odgovaralo činjenicama. Naime, bilo je potpuno jasno da se pripadnici radikalne skupine oko Bajamontija 1874. izjašnjavaju kao Talijani. Talijanski radikali oko Bajamontija i Duplancicha mrzili su Austriju, a uzori su im bili Mazzini, Garibaldi i Cavour. Talijanska nacionalna opcija jasno se zastupa u Bajamontijevim, u ožujku 1875. godine pokrenutim, novinama *L'Avvenire* koje zagovaraju osnivanje talijanske stranke (Partito italiano). Uredništvo je, naime, smatralo kako u Dalmaciji postoje dva posve različita naroda, Talijani i Slaveni, kojima se moraju jamčiti ista nacionalna prava.⁵⁸

Zbog jačanja talijanske orijentacije u stranci bečka je vlada počela gledati autonomnaše kao pripadnike *Italianische Partei* i ustupati sve veći politički prostor Narodnoj stranci. Jačanje talijanske orijentacije povećalo je pritisak na autonomnaško članstvo. Nakon pokrajinskih izbora 1876., na kojima je Autonomnaška stranka pretrpjela težak poraz, njezini su zastupnici u Saboru ostali podijeljeni oko otvorenog iskazivanja talijanskog identiteta. Ili Dalmata i *L'Avvenire*, glasila dviju autonomnaških frakcija, međusobno su se okrivljavali za izborni neuspjeh. Loši izborni rezultati doveli su do definitivnog raskola među autonomnašima. Podijelili su se na splitsku talijansku frakciju i zadarske regionaliste. Potonje je predvodio umjereniji zadarski načelnik Nicolò Trigari. Za razliku od Bajamontija, koji je zagovarao talijanizaciju stranke, zadarski je gradonačelnik do kraja stoljeća inzistirao na umjerenoj politici i dalma-

⁵⁵ *Isto*, 175.

⁵⁶ "Anonimo, *L'irredentismo italiano in Dalmazia, secondo i documenti segreti della polizia Austriaca*", *Rivista dalmatica*, XIV, fasc. III., 1933., 10.; Više o Kelleru u A. DE BENVENUTI, *Storia di Zara dal 1797 al 1918*, Milano, Rim 1953., 100.

⁵⁷ G. NOVAK, "Političke prilike u Dalmaciji 1866.-1876.", *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, Zagreb 1960., br. 6-7, 59.

⁵⁸ Josip VRANDEČIĆ, *Razvoj talijanskog nacionalizma u Dalmaciji*, Zagreb 2001., 199.

tinskom imenu. U samom je Zadru raskol rascijepio autonomističke organizacije, posebno orkestar i bersagliere, pri čemu je među mladim talijanskim radikalima jačao otpor protiv Trigarijeva oportunitizma. Skupina Bajamontijevih sljedbenika predvođena Antonijem Bonicollijem pokrenula je u Zadru 3. ožujka 1877. novine *Il Costituzionale*. Novine su otvoreno hvalile talijanskoga kralja Viktora Emanuela II. i isticale talijansku nacionalnost dalmatinskih autonomaša.⁵⁹ Italija je, vodeći niz oslobodilačkih ratova, postupno ujedinjavala razjedinjene dijelove nacionalnog teritorija i do 1870. uglavnom završila program risorgimenta. U tako promijenjenoj političkoj situaciji mijenja sredstva borbe radi pripojenja i onih krajeva za koje smatra da ima pravo na njih i da joj trebaju pripasti. U tu se svrhu 1877. kao politički naziv pojavilo društvo *Italia irredenta* sa sjedištem u Rimu, čiji je utemeljitelj Matteo Renato Imbriani (1843.–1901.), tadašnji član parlamenta i jedan od najistaknutijih talijanskih političara risorgimenta i cijelog 19. stoljeća. Zalažući se za oslobođenje talijanskih zemalja od Austrije, sudjeluje i u ratovima protiv Austrije 1859., 1860. i 1866. godine. Pokretač je i duša iredentističkog pokreta.⁶⁰

Pobjedom Narodne stranke na lokalnim izborima u Splitu 1882. godine, zajedno s Bajamontijem nestaje i list *L'Avvenire*. Na taj je način potvrđena pobjeda hrvatskoga narodnog preporoda na razini pokrajine. Ta je godina također ključna (kao i 1866.) za gubitak tj. ponarođenje splitske općine – od tada o autonomашtvu ne možemo govoriti ako istodobno ne govorimo o talijanstvu. U isto se vrijeme mijenja rakurs: od ideje dominacije u pokrajini do ideje očuvanja talijanskog identiteta i korištenja talijanskog jezika. Međutim, prijelaz općine u narodne ruke u Splitu i Trogiru nije značio i prestanak autonomашkog utjecaja jer se u državnim nadležstvima i sudu upotrebljavao talijanski jezik kojeg se intelektualci, bez obzira na političku određenost, nisu odriicali. Iako su se prema popisu iz 1890. godine svega 33 stanovnika u Kaštelima izjasnila da im je materinji jezik talijanski, autonomaši ipak nisu bili politički do kraja poraženi ni u Splitu, ni u Trogiru, a ni u Kaštelima. Od konačnog poraza spasio ih je raskol između dalmatinskih Srba i narodnjaka nastao 1879. godine.⁶¹ Naime, nakon izbora u Bukovačkom kotaru 1879., Srbi nisu glasovali za M. Klaića, kandidata Narodne stranke, nego za autonomашkog kandidata G. Ivanicha, što je bio početak rascjepa, koji je postao konačan 1880. godine, kad dalmatinski

⁵⁹ *Isto*, 200.

⁶⁰ A. CUKROV, n. dj., 186. Iredentizam je politički pravac u talijanskoj politici koji je išao za tim da pripoji navodne talijanske pokrajine na području drugih država Italiji. O iredentizmu vidi Angelo VIVANTE, *Jadranski iredentizam*, Zagreb 2002.; zatim Mario ALBERTI, *L'irredentismo senza romanticismi*, Como 1938.; Silvio DELICH, *L'irredentismo italiano in Dalmazia secondo i documenti segreti della polizia austriaca*, Roma 1925. Riječ dolazi od riječi "irredento" što znači neoslobođen, neizbavljen, koji je pod tuđom vlašću. Vidi Mirko DEANOVIĆ, Josip JERNEJ, *Talijansko-hrvatski rječnik*, Zagreb 1997., 494.

⁶¹ Vjeko OMAŠIĆ, "Pregled gospodarskih, društveno-političkih i kulturnih prilika u Kaštelima osamdesetih i početkom devedesetih godina 19. stoljeća", *Zbornik Kaštel-Sućurac od prapovijesti do XX. stoljeća*, Split 1992., 239.

Srbi utemeljuju Srpsku stranku.⁶² Srpska se stranka u to vrijeme zalagala za prirodno pravo (primat prirodnog prava nad hrvatskim državnim i povijesnim pravom) kojim se argumentira srpstvo hrvatskih zemalja, a Srpski list (glas) najveću opasnost vidi u hrvatskom državnom pravu kojim Hrvati žele "potisnuti" i "ugušiti" srpsku narodnost u Dalmaciji. Iredentizam se rasplamsao prema Dalmaciji nakon atentata Guglielma Oberdanka na cara Franju Josipa 1882. u Trstu. Međutim, iredentizam je bio više usmjeren prema Tridentu, Trstu i Istri, a tek onda prema Dalmaciji, što je poteklo iz slobodnozidarskih krugova u Italiji. U sličnoj agresivnoj maniri iredentizam će lansirati značajnu krilaticu da je Italija tamo gdje je makar jedan Talijan, te u svoje ciljeve ubrojiti cijelu Dalmaciju, Korziku, Nicu, Albaniju, Krf, Smirnu, Tripolitaniju, Libiju, Tunis...⁶³ Kako se tada, 1882. godine, Italija priključila Trojnom savezu, a odjeci toga brojni su ustupci Italiji u nacionalnom ili gospodarskom smislu – na primjer "vinska klauzula". No usprkos snažnoj talijansko-nacionalističkoj propagandi i djelovanju, brojni "Slavodalmati" nisu se izjasnili kao Talijani, a popisi stanovništva bilježili su jasnu hrvatsku većinu.⁶⁴

* * *

Proces talijanizacije nije dakle uspio, a politički je razvoj pokazao da se nakon 80-ih godina 19. stoljeća više gotovo ne može govoriti o autonomaštvu ako se ujedno ne govori i o talijanaštvu. Slično tomu, nakon 70-ih godina 19. stoljeća svaki govor o narodnjaštvu ujedno je i govor o hrvatstvu. Naravno, proces oblikovanja identiteta bio je složen i iznijansiran pa je čak i unutar istih obitelji bilo članova koji su prihvatili različite nacionalne identitete. Također je bilo uobičajeno da se nacionalni identitet jedne obitelji mijenja tijekom vre-

⁶² Usporedi Ivo PERIĆ, *Dalmatinski sabor 1861-1912.*, Zadar 1978., 106.; Stefan Ljubiša (Budva, 1824. – Beč, 1878.) kao predsjednik Dalmatinskog sabora i zastupnik u Carevinskom vijeću smetao je narodnjacima jer je kao prijatelj namjesnika Rodića imao priličan utjecaj u Beču. Klaić je preko *Narodnog lista* raskrinkao njegove "mutne poslove" oko prodaje koncesije za izgradnju željezničke pruge u Dalmaciji. *Isti*, 104.

⁶³ Usporedi Predgovor, Milan RAKOVAC u A.VIVANTE, *Jadranski iredentizam*, 11.

⁶⁴ Na kraju 1880. godine u Dalmaciji se našla "skupina od 27.305 talijanskog stanovništva. Ta cifra predstavlja istovremeno i kulminacionu točku njegova uspona u Dalmaciji, jer već na kraju stoljeća (1900.) imamo u Dalmaciji samo 15.273 talijanska žitelja." God. 1880. u zadarskom kotaru bilo je ukupno 60 161 stanovnika, od toga 7 773 Talijana; u samom gradu bio je 11 861 stanovnik, od čega 6 176 Talijana. God. 1900. u kotaru su bila ukupno 75 322 stanovnika, od toga 9 674 Talijana; a u gradu 15 604 stanovnika, od čega 9 135 Talijana. Cit. prema D. FORETIĆ, n. dj., 74., 78. i 83. Podrobnije o tome vidi Kažimir LJUBIĆ, "Statistika pučanstva u Dalmaciji", *Zemaljski odbor Dalmatinski*, Zadar 1885. Prema statistici Austro-Ugarske iz 1910., hrvatskim jezikom u Dalmaciji služi se 610 571 stanovnika, talijanskim 17 989, njemačkim 3 082 i ostalim jezicima 3 077 stanovnika. Prema jezičnom izjašnjanju, usklađenom po službenom obrascu, može se ustanoviti da je 1910. bilo 610 669 stanovnika čiji je materinski jezik bio hrvatskosrpski, a 18 028 stanovnika čiji je materinski jezik bio talijanski. Arnold SUPPAN, *Oblikovanje nacije u građanskoj Hrvatskoj (1835-1918)*, Zagreb 1999., 97. Za usporedbu vidi Manfred MAKALE, *Zadnji popis pučanstva u Dalmaciji*, Beč 1912. Zastupnik Dalmatinskog sabora Giacomo (Jakov) Ghiglianovich 1896. godine u Saboru utvrđuje da je oko 1860. godine u Dalmaciji bilo 11 % Talijana, 1880. manje od 6 %, a 1890. malo više od 3 %, čime je priznao službene statističke podatke. Vidi *Brzopisna izvješća XXXI zasjedanja Pokrajinskog sabora Dalmacije*, Zadar 1896., 511.

mena. No nedvojbeno je da su glavne identitetske odrednice nastajale na liniji autonomaštva s jedne i narodnjaštva s druge strane. Stoga možemo zaključiti da je zaokruživanje triju nacionalnih krugova u Dalmaciji, hrvatskoga, srpskog i talijanskog, uglavnom dovršeno tijekom osamdesetih godina 19. stoljeća. Pokazalo se da Italodalmatinci kao manjina nisu mogli osnovati talijansku, nego autonomašku stranku, kojoj pristupaju Slavodalmati, i s blagoslovom Austrije zagovaraju autonomiju Dalmacije protiv težnji apsolutne većine da se kolijevka nekadašnje hrvatske države sjedini s ostalim hrvatskim krajevima. U slučaju dalmatinskih Talijana, osnove za oblikovanje nacionalnog identiteta daje poistovjećivanje s dvije domovine, stvarnom i virtualnom: Dalmacijom i Italijom. Stoga je došlo do toga da se u odrednicama identiteta dalmatinskih Talijana kao njihov dom javlja Dalmacija, ali u pravilu kao dio talijanske države. Time je krug zatvoren, prošao se put od slavodalmatinstva u autonomaštvo, iz autonomaštva u talijanaštvo, iz talijanaštva u talijanstvo, a iz talijanstva u iredentizam koji je bio bitan dio političkog identiteta dalmatinskih Talijana.

SUMMARY

POLITICAL IDENTITY OF DALMATIAN ITALIANS, 1860 - 1882.

Authors analyze disruptive political and ideological “failures” which defined national identity of Dalmatian Italians. In the center of attention are attitudes of outstanding members of Italian community towards Italy and their activity in Italian clubs in Dalmatia. Political ideas from carrier of Italian political program and prominent speculators which greeted formation of Italian Republic are presented. There is warning on political conflicts between citizens with Italian language expression, and these conflicts caused acceptance or rejection of certain collective identity. Authors show basic significance of Slavo-Dalmatian, Italian-Dalmatian and exclusively Italian identities in Dalmatia. They analyze process of transformation from Slavo-Dalmatian towards Italian national identity in which the main role had education in Italian schools and universities. Therefore, for majority acceptance of Italian national identity did not mean only political predominance, which was guaranteed by undemocratic electoral law, but entry in predominant urban civilization. In conclusion is shown how ideology of Dalmatian autonomy was transformed in Italianization, and finally in irredentism.

Key words: National identity, Autonomy, Italian-Dalmatian, Italianism, irredentism.